

Ebû Hanîfe'nin İman ve Kastın Tespitiyle İlgili Görüşlerinin Mukayesesi*

Ahmet AYDIN**

Özet

İslam hukukunda öldürme suçundan dolayı kısâs cezasının uygulanabilmesi için eylemin amd kapsamında yer alması gerekmektedir. Ebû Hanîfe, sadece silah veya silah hükmünde olan aletlerle icra edilen eylemleri amd kapsamında değerlendirmiştir. Failin öldürme kastının bilinmeyeceği görüşünü benimseyen Ebû Hanîfe, birtakım ölçüler vasıtasıyla failin kastını tespit etme ve kısâsın uygulanıp uygulanmayacağını doğrudan failin kastına göre belirleme yoluna gitmemiştir. İman konusunda da benzer bir metot izleyen Ebû Hanîfe, kişinin iman sahibi olup olmadığının bilinmeyeceğini ileri sürmekte ve kişiyi mümin olarak kabul etmek için dil ile ikrarı yeterli görmektedir. Bu makalede, Ebû Hanîfe'nin insanın iç âlemiyle ilgili iki husus olan iman ve kastın tespitinde zahire, dış görünüşe itibar eden bir muhakeme yürüttüğü tezi ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ebû Hanîfe, Kast, İman, Mukayese.

The Comparison of The Opinions of Abu Hanifa Related Determining of Belief And Intent

Abstract

It should be included the action of offender in the category of amd to perform punishment of retaliation to the offender because of the crime of murder. Abu Hanifa accepts only weapons and the tools used instead of weapons as a decisive criterion to include actions in the category of amd. Abu Hanifa who accepts opinion that it is impossible to know the intent of offender to kill, does not follow the method that determines by means of several criterion whether offender conduct his action with intent to kill and does not determine by means of intent of offender whether kısas is applied. In the field of iman (belief), Abu Hanifa who follows the similar method, he claimed that it is impossible to know whether a person is believer or not, and he evaluates the acknowledgement (iqrâr) with tongue as a sufficient evidence for iman. In this article, it is analysed that Abu Hanifa follows the similar reasoning that take into account the apparant and evident one in determining of faith and intent which are two concepts which are related to inner will.

Keywords: Abu Hanifa, Intent, Belief, Comparison.

* Ebû Hanîfe'nin kastın tespiti hususundaki görüşleri, bu makalenin yazarına ait doktora tezinde incelenmiştir. Bkz. Ahmet Aydın, *Hanefî Fıkıh Literatüründe Öldürme Suçunun Maddî ve Manevî Unsurlarıyla İlgili Kavramların Gelişimi* (Hicrî 4-9. Asırlar), (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2013). Bu nedenle, kastle ilgili Ebû Hanîfe'nin görüşleri için sözü edilen kaynağa sıklıkla atıf yapılacaktır.

** Yrd. Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İslam Hukuku Bilim Dalı, ahmetay81@gmail.com

GİRİŞ

Günümüz hukukunda, öldürme eyleminin kasten öldürme türünden sayılabilmesi için failin öldürme kastıyla eylemini icra etmesi gerekmektedir. Modern hukukta soyut kavramlarla tanımlanan kast, failin bilerek ve isteyerek gerçekleştirdiği eylemleri ifade etmektedir.¹ Bu durumda kasten öldürme, failin bilerek ve isteyerek gerçekleştirdiği öldürme eylemlerini belirtmektedir.

İnsanın iç alemiyle ilgili soyut bir kavram olan kastın tespiti hususunda modern hukukta birtakım kriterler getirilmiştir. Buna göre hakim, her bir öldürme eyleminde bu ölçüler vasıtasıyla failin kastını tespit etmeye çalışacaktır. Eylemle ilgili dikkate alınacak kriterler; kullanılan aletin niteliği, mağdûra yönelik darbelerin sayısı, vuruşlardaki şiddet oranı gibi ölçülerdir. Ayrıca failin suçu işlemeyen önceki ve sonraki davranışları, taraflar arasındaki ilişkiler ve buna benzer birçok kriter kastın tespitinde dikkate alınmaktadır.²

Kastın tespiti hususunda birçok kriterin göz önüne alınmasının nedeni, kast gibi manevî bir unsur, mümkün olduğunca maddî unsurdan bağımsız olarak tespit edilebilme amacına yöneliktir. Modern hukukta, sadece olayın oluş şekli veya kullanılan aletin niteliği gibi hususları dikkate alarak kastı tespit etme çabası, başka bir deyişle manevî unsur maddî unsurdan elde etme yöntemi, yanıltıcı bir metot olacağı ifade edilerek tenkit edilmiştir.³

1. Ebû Hanîfê'ye Göre Amden Öldürme Suçu

Amd; sözlükte kastetmek, niyet etmek, bir şeye yönelmek, bir şeye destek

1 Türk Ceza Kanunu'nda *kast*, "suçun kanuni tanımındaki unsurların bilenerек ve istenerек gerçekleştirilmesi" şeklinde tanımlanmıştır (m. 21).

2 Erman/Özek, *Ceza Hukuku*, s. 24-26; Meran, *Kişilere Karşı Suçlar*, s. 32; Yüksel, *Yaralama, İntihara Yönelendirme Suçları*, s. 30.

3 Erman/Özek, *Ceza Hukuku*, s. 24-26.

olmak anlamlarına gelmektedir.⁴ Amden⁵ öldürme ise Hanefî fıkıh eserlerinde genelde, “silah veya silah hükmünde olan aletlerle mağdûra vurma kastıyla icra edilen eylem” olarak tarif edilmiştir.⁶ Bu tanım, Ebû Hanîfê'nin görüşünü yansıtmaktadır. Zira İmâmeyne göre, silah olmasa da öldürücü aletlerle icra edilen eylemler amd kapsamında değerlendirilmektedir.⁷ Bu nedenle Ebû Yusuf ve İmam Muhammed Şeybânî, büyük taş veya sopa kullanılarak gerçekleştirilen öldürme eylemlerini de amd kapsamına almışlardır.⁸

Amdin tanımında yer verilen silah yerine geçen aletlerden kastedilen, kesici veya delici aletlerdir. Ucu sivriltilmiş taş, odun ve ateş bunlara örnektir.⁹ Ayrıca bazı eserlerde, demirden yapılmış aletlerle gerçekleştirilen eylemlerin Ebû Hanîfê'ye göre amden öldürme kapsamında değerlendirildiği belirtilmiştir.¹⁰

Amdin tanımında yer verilen, *öldürme eyleminde doğrudan silahın veya silah hükmünde olan aletin kullanımı*, ifadesi Hanefî furû fıkıh metinlerinde büyük önem arz etmekte ve Hanefî hukukçular eylemleri tasnif ederken, kullanılan aletin niteliğine göre hüküm vermektedirler. Öldürme eyleminde kullanılan aletin bu belirleyici fonksiyonu, ilk dönemlerden sonra yazılan eserlerde şöyle açıklanmıştır: Amdin kastı ifade ettiğini belirten sonraki dönem Hanefî hukukçular, kastın insanın iç âlemiyle ilgili bir husus olduğunu ve kasta ancak onu gösteren bir emâreyle vâkıf olunabileceğini belirtmişlerdir.¹¹ Bu emare, Ebû Hanîfê'ye göre silah veya silah hükmünde olan bir aletin kullanımınıdır.¹²

Ebû Hanîfê'ye göre, silah veya silah hükmünde olan bir alet kullanılmadığından, büyük kaya parçası veya odun kütlesiyle icra edilen bir öldürme eylemi, amd kapsamına dahil edilmemektedir.¹³ Aynı şekilde Ebû Hanîfê, bir kimseyi canlı kurtulamayacağı bir uçurumdan atan, boğazını sıkarak veya suda boğarak öldüren kişiye kısâs cezasının uygulanmayacağı görüşünü belirtmekte ve bu eylemleri amd

4 Firûzâbâdî, “amd” maddesi; İbn Manzûr, “amd” maddesi.

5 Modern hukukta yer alan kasten öldürmeye benzemekle birlikte, iki ayrı hukuk sisteminde yer alan bu iki öldürme türü arasında önemli farklar bulunduğu kanaatinde olduğumuzdan, doktora tezinde amden öldürme kavramını tercih ettik ve aynı kavrama bu makalede de yer veriyoruz. Aydın, *Öldürme Suçu*, s. 57.

6 Şeybânî, *Mebûsût*, IV, 394; Tahâvî, *Muhtasar*, s. 232; Kudûrî, *Muhtasar*, s. 184; Serahsî, *Mebûsût*, XXVI, 59; Merginânî, *Hidâye*, IX, 158; Zeylâî, *Tebyinü'l-Hakâyik*, VI, 97; Tûrî, *Tekmile*, VIII, 327; *el-Fetâvâ'l-Hinddiyye*, VI, 2.

7 Tahâvî, *Muhtasar*, s. 232; Serahsî, *Mebûsût*, XXVI, 122-123; Merginânî, *Hidâye*, IV, 158-159.

8 Serahsî, *Mebûsût*, XXVI, 122-123; Merginânî, *Hidâye*, IV, 158-159; Zeylâî, *Tebyinü'l-Hakâyik*, VI, 100; Tûrî, *Tekmile*, VIII, 332; *el-Fetâvâ'l-Hinddiyye*, VI, 2-3.

9 Kudûrî, *Muhtasar*, s. 184; Merginânî, *Hidâye*, IV, 158; Zebîdî, *Cevhere*, II, 119-120;

10 Cessâs, *Şerh*, III, 335-342; Serahsî, *Mebûsût*, XXVI, 122-123. Kâsânî, Tahâvî'ye göre, yaralayıcı aletlerin, *Zâhiru'r-Rivâye'de* ise demirden yapılmış aletlerin bir eylemin amd kapsamına değerlendirilmesinde, Ebû Hanîfê'ye göre belirleyici olduğunu ifade etmiştir (Kâsânî, *Bedâi*, VII, 233). Merginânî, Ebû Hanîfê'nin yaralayıcı aletlerin kullanıldığı eylemleri amd türüne dahil ettiği şeklindeki görüşün daha doğru olduğunu açıklamıştır (Merginânî, *Hidâye*, IV, 163).

11 Merginânî, *Hidâye*, IV, 158; Zeylâî, *Tebyinü'l-Hakâyik*, VI, 98; İbn Hümâm, X, 205; Tûrî, *Tekmile*, VIII, 329; İbn Âbidin, VI, 527.

12 Şeybânî, *Mebûsût*, IV, 394; Tahâvî, *Muhtasar*, s. 232; Kudûrî, *Muhtasar*, s. 184; Serahsî, *Mebûsût*, XXVI, 59; Merginânî, *Hidâye*, IX, 158; Zeylâî, *Tebyinü'l-Hakâyik*, VI, 97; Tûrî, *Tekmile*, VIII, 327; *el-Fetâvâ'l-Hinddiyye*, VI, 2.

13 Tahâvî, *Muhtasar*, s. 232; Serahsî, *Mebûsût*, XXVI, 122-123; Merginânî, *Hidâye*, IV, 158-159.

kapsamında değerlendirmemektedir.¹⁴

Yukarıdaki paragrafta yer alan eylemlerde failin öldürme kastının olmadığı söylenemez. Bu durumda Hanefî doktrininde, günümüz hukukundan tamamen farklı olarak, eylemde kullanılan aletin niteliğinin, bir eylemin tasnifini tek başına belirleyici bir fonksiyona sahip olduğu gözükmemektedir. Bu husus; kısâsın uygulanmasına sebep olan ölçünün failin *öldürme kastı* değil, *eylemde kullanılan aletler* olduğunu ifade eden Cessâs tarafından açıkça belirtilmiştir.¹⁵

Hanefî doktrininde, bir taraftan yukarıda görüldüğü üzere ve Cessâs'ın amd konusundaki yorumunu teyit eder şekilde, failde öldürme kastının bulunduğu bazı eylemler, amd kapsamına dahil edilmezken; diğer taraftan öldürme kastının bulunmadığı bazı eylemlerin ise amden öldürme olarak değerlendirildiği görülmektedir. Örneğin Hanefî doktrininde, bir kimseyi yaralama kastıyla icra edilen eylemin akabinde mağdûr ölürse, fail amden öldürmeden sorumlu tutulmaktadır.¹⁶ Yine *öldürme kastının bulunmadığı* diğer bir eylem olarak; kişinin elini kesmek isteyen fail hata ile boynunu keserse, amden öldürmeden dolayı cezalandırılmaktadır.¹⁷

Yukarıda zikredilen eylemlerde failin öldürme kastı bulunmadığı halde, kısâs ile cezalandırıldığı görülmektedir. Zira eylemde, silah veya onun hükmünde olan kesici bir aletin kullanılması böyle bir hükmün verilmesine neden olmaktadır. Eylemlerde kesici veya delici nitelikte olmayan aletler kullanılmış olsaydı, neticesi ölümle sonuçlansa dahi fail, Ebû Hanîfe'ye göre kısâs ile cezalandırılmayacaktı. Bu tür hükümlerde açıkça görüldüğü üzere, failin kastının öldürmeye yönelik olup olmadığı araştırılmamaktadır. Bunun yerine amden öldürme türü, tamamıyla eylemde kullanılan aletin niteliğine, yani objektif kritere göre belirlenmektedir.

Modern hukukun kastın tespiti hususundaki değerlendirmeleri göz önüne alındığında; Ebû Hanîfe'nin sadece kullanılan aletin niteliğine göre eylemin amd kapsamına dâhil olup olmayacağını belirlemesi, maddî unsura göre yapılmış bir değerlendirme olarak görülmektedir. Onun görüşüne göre cezaî mesuliyetin belirlenmesinde; manevî unsurun ağırlığının kaybolduğu, diğer taraftan maddî unsurun etkili bir şekilde ön plana çıktığı söylenebilir.¹⁸

İki hukuk sisteminin kast konusundaki bakış açısı, kürekle gerçekleştirilen öldürme örneği çerçevesinde incelenebilir.¹⁹ Günümüz hukukunda, kürekle vurmak suretiyle birinin öldürülmesi olayında failin kastı; kullanılan aletin niteliği,

14 Serahsî, *Mebstû*, XXVI, 152-153; Kâsânî, *Bedâi*, VII, 234; Zeylaî, *Tebyinü'l-Hakâyik*, VI, 101; İbn Nüceym, *Bahr*, VIII, 333.

15 Cessâs'ın metni şu şekildedir: "أن لئلا نثبيرا في وجوب القود وسقوطه وان الحكم منقطع به دون القصد الي القتل" (Cessâs, *Şerh*, I, 339).

16 Tahâvî, *Muhtasar*, s. 235; Cessâs, *Şerh*, III, 348; Serahsî, *Mebstû*, XXVI, 128; Mergînânî, *Hidâye*, IV, 188.

17 Kâsânî, *Bedâi*, VII, 234; Mergînânî, *Hidâye*, IV, 159; Bâbertî, *İnâye*, X, 411-412.

18 Hanefî doktrininde, maddî unsurun etkisi konusunda bkz. Aydın, *Öldürme Suçu*, s. 68-69; 104-107.

19 Aydın, *Öldürme Suçu*, s. 73-74.

darbenin yeri, sayısı ve mağdûrun raporuna göre tespit edilmeye çalışılmaktadır.²⁰ Hanefî ekolünde ise maktûle küreğin hangi tarafıyla vurulduğuna bakılmakta; demirden yapılmış tarafıyla vurulması halinde fiil amd kapsamında değerlendirilmekte, ağaçtan yapılmış sapıyla vurulması halinde ise şibh-i amd olarak nitelendirilmektedir.²¹

Hanefî metinleri incelendiğinde, bir eylemin amd kapsamında olup olmadığının tespitinde Ebû Hanîfî'nin neden sadece silah veya silah hükmünde olan aletleri itibara alıp doğrudan kastı tespit etmeye yönelmediği, sorusu gündeme gelmektedir. Bundan sonraki başlık altında incelenecek olan bu hususta, zahire göre hüküm vermeyi tavsiye eden nassların etkili olduğu kanaatini taşımaktayız.

2. Zahirle Hüküm Vermeyi Tavsiye Eden Nasslar

Müslümanların başkalarının iç âlemiyle ilgili konularda kendi zannına göre karar vermemesi istenmiş, aksine dış görünüşe göre hareket etmenin gerekliliği, bizatihi Hz. Peygamber (as) tarafından vurgulanmıştır. Hz. Peygamber (as) savaşta kelime-i tevhidi söyleyen hasmını, bu sözü ölüm korkusuyla söylediğini düşünerek öldüren Üsâme b. Zeyd'i; "o şahsın kalbini yarıp baktın da mı, böyle bir kanaate vardın?" diyerek azarlamıştır.²² Hükümün zahire göre verilmesi prensibiyle ilgili olarak Hz. Peygamber (as) başka bir yerde, insanların kalplerini yarmak ve iç hallerini deşmekle emrolunmadığını belirtmiştir.²³ İmam Şâfiî, Hz. Peygamber'in (as) münafıklara yönelik tavrını incelerken, O'nun zahire göre hareket etmekle sorumlu tutulduğunu belirtmiştir.²⁴

Yukarıda yer verilen şekliyle zahire göre hareket etmeyi tavsiye eden nasslar gerçekte iman konularıyla ilgili olmakla birlikte, bu anlayışın fıkha da yansıdığı görülmektedir. Nitekim yukarıdaki Üsâme hadisini yorumlarken Nevevî, bu hadisin fıkıh ve usulde önemli bir kaide olan "hükümler zahire göre verilir, gizli olan hususlar ise Allah'a havale edilir" kuralına işaret ettiğini belirtmiştir.²⁵ Hanefî doktrininde de hükümlerin zahire göre verileceği kuralına yer verilmiştir.²⁶

Kelamî bir mesele olan iman gibi, fıkıhın birçok alanında karşımıza çıkan kast da insanın iç âlemiyle ilgilidir ve bu açıdan aralarında benzerlik bulunmaktadır. Bu bağlamda Hanefî hukukçular, kastın kalbin fiili olduğunu ve ancak onu gösteren emarelerle bilinebileceğini belirtmişlerdir.²⁷ Ebû Hanîfî'ye göre bu emare, silah

20 Otacı, *Kasten İnsan Öldürme*, s. 220.

21 Merginâni, *Hidâye*, IV, 163.

22 Müslim, *Sahih*, "İman", 158; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Cihâd", 95; İbn Mâce, *Sünen*, "Fiten", 1.

23 Buhârî, *Sahih*, "Megâzi", 61; Müslim, *Sahih*, "Zekât", 144.

24 Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 179.

25 Nevevî, *Şerhu Müslim*, II, 107.

26 Serahsî, *Mebisût*, IX, 87; Kâsânî, *Bedâi*, II, 93; Merginâni, *Hidâye*, IV, 257; Bâbertî, V, 258; *el-Fetâvâ'l-Hindiyeye*, III, 210.

27 Merginâni, *Hidâye*, IV, 158; Zeylai, *Tebyinü'l-Hakâyik*, VI, 98; İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, X, 205; Tûri, *Tekmile*, VIII, 329; İbn 'Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VI, 527.

veya silah hükmünde olan bir aletin kullanımınıdır.

Hanefî doktrininde amd türündeki eylemler için belirleyici bir fonksiyona sahip olan silah, dış dünyaya özgü maddî bir unsurdur. Manevî unsurun, yani kişinin kusurluluk halinin maddî unsurlar vasıtasıyla anlaşılmasına çalışılması doğru bir metot olmakla birlikte, failin kastının sadece eylemde kullanılan silaha göre tespit edilmesi veya amd kapsamına giren fiillerin eylemde kullanılan aletin niteliğine göre değerlendirilmesi, manevî unsurun maddî unsurdan çıkarma gibi bir sonuca götürüleceğinden modern hukukta eleştirilmiştir.²⁸ Bu noktada, Hanefî doktrininde failin cezaî sorumluluğunun maddî unsura göre belirlenme ilkesi, günümüz hukuk anlayışından tamamıyla farklı bir metot olarak karşımıza çıkar.

Failin eyleminin amd kapsamına dahil olup olmadığını sadece eylemde silah veya silah hükmünde olan bir aletin kullanılıp kullanılmadığına göre tespit etmeye çalışırken, Ebû Hanîfe'nin zahire göre hüküm vermeyi tavsiye eden nassların ışığında hareket ettiği, en azından bu husustaki nassların onun bu şekilde hüküm vermesinde etkili olduğu kanaatindeyiz. Ancak zahire göre hüküm vermeyi tavsiye eden nassların farkında olan diğer mezheplerin kastın tespiti hususunda Ebû Hanîfe'den farklı bir tavır sergiledikleri görülmektedir.²⁹ İmâmeyn de, öldürücü her vasıtayla amden öldürme suçunun gerçekleşebileceğini ifade etmişler ve amden öldürme suçunun sadece silah veya silah hükmünde olan aletlerle icra edilebileceğini söyleyen Ebû Hanîfe'den farklı bir görüş benimsemişlerdir. Fakat İmâmeyn de eylemde kullanılan aletin öldürücü nitelikte olmasına itibar ederken, tıpkı Ebû Hanîfe gibi kullanılan aletin niteliğine göre eylemleri tasnife tabi tutmuşlardır. Bu nedenle onlar, küçük sopa veya taşla icra edilen öldürme eylemlerini amd kapsamına almamışlardır.³⁰ Oysa küçük de olsa bir taş veya sopa parçasını mağdûrun hayatî organına vurmak suretiyle icra edilen bir eylemin öldürme kastıyla gerçekleştirilmediği ileri sürülemez.³¹ Diğer taraftan Hanefîlerin dışındaki mezheplerde kastın tespitiyle ilgili farklı ölçülere yer verildiği, cezaî mesûliyetin belirlenmesinde maddî unsurdan ziyade manevî unsurun etkili olduğu görülmektedir.³²

3. Diğer Mezheplerde Kastın Tespiti

Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde, sadece eylemde kullanılan aletin niteliğine göre değil; bunun yanında farklı birtakım ölçüler de dikkate alınarak failin kusurluluk derecesi tespit edilmektedir. Şâfiî mezhebinde, küçük taş veya odun parçasıyla kişinin hayatî organına sürekli vurarak ya da bir kimseye sürekli yumruk atarak

28 Erman/Özek, *Ceza Hukuku*, s. 24-26.

29 Diğer mezhep imamlarının kastın tespiti hususundaki görüşleri, bundan sonraki başlık altında incelenecektir.

30 Kâsânî, *Bedâi*, VII, 233-234; Merginânî, *Hidâye*, IV, 159.

31 Aydın, *Öldürme Suçu*, s. 115.

32 Bu konuda bkz. Aydın, *Öldürme Suçu*, s. 107-110.

öldürme amd kapsamında değerlendirilmektedir.³³ Bu eylemde, Ebû Hanîfe'nin³⁴ aksine, kullanılan aletin küçük taş veya odun parçası olması, yani kullanılan aletin niteliği, eylemin hangi kusurluluk derecesinde yer alacağını belirlemede tek başına yeterli görülmemektedir. Aletin ard arda darbeler şeklinde mağdûra vurulması, failde öldürme kastının bulunduğu şekilde yorumlanmakta ve faile kısâs cezası uygulanmaktadır.

Şâfiî mezhebinde, failin eylemdeki kusurluluk derecesi tespit edilirken mağdûrun durumu da dikkate alınmaktadır. Örneğin küçük taş veya odunla tek darbeye icra edilen eylem, Hanefî doktrininde her ne şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin, şibh-i amd kapsamında yer alır ve faile kısâs cezası uygulanmaz.³⁵ Diğer taraftan Şâfiî mezhebinde, küçük taş veya odunla tek darbeye icra edilen eylem; şayet zayıf bünyeli, hasta veya küçük birine yönelik olarak gerçekleştirilirse amd kapsamında değerlendirilir.³⁶ Hanbelî mezhebi de bu konuda aynı görüştedir.³⁷ Ayrıca Şâfiî mezhebinde fail, hasta olduğunu bildiği mağdûra onu öldürecek nitelikte bir darbe vurur ve akabinde mağdûrun ölümü gerçekleşirse faile kısâs cezası uygulanmaktadır.³⁸

Şâfiî mezhebinde, suda boğarak öldürme konusunda failin, ölüm neticesini öngörme yeteneği dikkate alınarak eylemler farklı bir değerlendirmeye tâbi tutulmaktadır.³⁹ Fail, kurtulmasını umduğu mağduru bir su birikintisine attıktan sonra, oluşan dalgaların veya çıkan rüzgarın mağdûrun yüzerek kurtulmasını engellemesi sonucu ölümü gerçekleşirse eylem şibh-i amd olarak nitelendirilmektedir. Diğer taraftan fail, mağdûru suya atarken rüzgar veya dalganın olduğunu biliyorsa bu eylem amd kapsamında değerlendirilmektedir.⁴⁰

Şibh-i amd türüne yer vermeyen Mâlikî mezhebinde, eylemlerin amd veya hata türünden hangisine dahil olacağı failin kastına göre tespit edilmekte, bu ko-

33 Şirbinî, *Mugni'l-Muhtâc*, V, 214; Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, VIII, 379; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, VII, 250-251; Ensârî, *Esne'l-Metâlib*, IV, 3.

34 Bu tür eylemlerin İmâmeyn'e göre amd veya şibh-i amd türünden hangisinde yer alacağı hususunda Hanefî eserlerinde farklı nakillere yer verilmektedir. Hanefî ilk dönem eserlerinde, sopa veya taş gibi öldürücü olmayan aletlerle mağdûra ard arda vurarak icra edilen öldürme eylemlerinin İmâmeyn'e göre amd türüne dahil edildiği belirtilmiştir (Tahâvî, *Muhtasar*, s. 233-234; Cessâs, *Ahkâm*, II, 323). Bazı sonraki dönem Hanefî hukukçuları, bu tür eylemlerin Hanefî mezhebine göre, şibh-i amd kısmında yer aldığı görüşünü aktarmışlardır (Merginânî, *Hidâye*, IV, 163; Kâsânî, *Bedâi*, VII, 233-234; *El-Fetâvâ'l-Hindiyye*, VI, 5). Bu hususta bazı eserlerde, İmam Şâfiî'nin farklı görüşe sahip olduğu belirtilirken, İmâmeyn'in Ebû Hanîfeden farklı bir görüş sergilediğine yer verilmemiştir (Merginânî, *Hidâye*, IV, 163; Kâsânî, *Bedâi*, VII, 233-234). Bazı sonraki dönem eserlerinde, İmâmeyn'in bu konudaki görüşü hakkında farklı nakillerin bulunduğu belirtilmiştir (Zeylâ, *Tebyinü'l-Hakâyik*, VI, 101; Bâbertî, *İnâye*, X, 210).

35 Kâsânî, *Bedâi*, VII, 233-234; Merginânî, *Hidâye*, IV, 159.

36 Şirbinî, *Mugni'l-Muhtâc*, V, 214; Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, VIII, 379; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, VII, 250-251; Ensârî, *Esne'l-Metâlib*, IV, 3.

37 Merdâvî, *İnsâf*, IX, 436-437; İbn Müflih, *Furû*, V, 622; Buhûtî, *Şerh*, III, 255; İbn Kudâme, *Mugni*, VIII, 210.

38 Şirbinî, *Mugni'l-Muhtâc*, V, 228; Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, VIII, 380; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, VII, 253.

39 Aydın, *Öldürme Suçu*, s. 82.

40 Şirbinî, *Mugni'l-Muhtâc*, V, 219; Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, VIII, 385-386; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, VII, 256; Ensârî, *Esne'l-Metâlib*, IV, 5-6.

nuda doğrudan eylemde kullanılan aletin niteliği itibara alınmamaktadır. Örneğin, iki kişi birbirlerinin üstüne çıkmak, karşılıklı olarak birbirlerine bir şeyler atma veya iki kişiden birinin diğerinin ayağını tutması gibi eylemleri yaparken bu şahıslardan biri ölürse bu durumda kişilerin maksadına bakılır. Şayet bu eylemleri, oyun maksadıyla yapıyorlarsa hata ile öldürme söz konusu olmaktadır. Öyle değil de dövüş maksadıyla yapıyorlarsa bu eylemler amden öldürme kapsamında yer almaktadır.⁴¹

Görüldüğü üzere diğer mezheplerde, öldürme eylemlerinin amd kapsamında değerlendirilmesinde, failin öldürme kastının belirleyici olduğu ve bunu tespit etmek maksadıyla birtakım ölçüler geliştirildiği görülmektedir. Bu noktada Ebû Hanîfe'nin sadece silah veya silah hükmünde olan aletleri, faile kısasın uygulanmasında temel ölçü olarak alması ve diğer birtakım kriterler vasıtasıyla öldürme kastını tespite yönelmemesi, farklı bir bakış açısı olarak İslam hukukunda yerini almıştır. Ebû Hanîfe'nin bu farklı bakış açısının imanın tespiti hakkındaki görüşleriyle benzerlik arz ettiği kanaatindeyiz.

4. Ebû Hanîfe'nin İman ile İlgili Görüşleri ve Kast Hakkındaki Görüşleriyle Mukayesesi

İmanın tanımı, amel-iman ilişkisi, tekfir meselesi ve iman ile ilgili diğer hususlar ilk dönemlerden itibaren İslam âlimlerinin zihnini önemli derecede meşgul etmiş ve önemli tartışmalara konu olmuştur. Bu konuları ele alan İslam âlimlerinden Ebû Hanîfe'nin, imanî diğer sünni mezhep imamlarından biraz farklı tanımladığı görülmektedir.

Ebû Hanîfe imanı dil ile ikrar, kalp ile tasdik olarak açıklamıştır.⁴² Ebû Hanîfe'nin iman tanımında dil ile ikrarı, kalp ile tasdikten önce zikretmesi, kanaatimizce önem arz etmektedir. Anladığımız kadarıyla bunun nedeni, imanın dış dünyaya yansıyan yönünün bizler için daha önemli olduğunu vurgulama gayesidir. Ebû Hanîfe'nin konuya yaklaşımını şöyle açıklayabiliriz: Ebû Hanîfe, Allah'ı ve O'nun katından gelen esasları diliyle kabul ettiğini söyleyen kişinin insanlar katında mümin olacağını belirtmiştir. Bir şahıs, kalbiyle iman esaslarını kabul etmese, Allah katında kâfirdir; ancak bize göre mümindir. Bunun gerekçesini açıklarken Ebû Hanîfe, kişinin kalbinde olanın bilinemeyeceğini, bu nedenle bizler için zahir olanın o şahsın ikrarı olduğunu ve onu mümin olarak nitelendirmemiz gerektiğini belirtmiştir. Ebû Hanîfe'ye göre insanların, başka bir kimsenin kalbinde olanı bilme zorunluluğu yoktur.⁴³

Kişinin mümin olup olmadığı hususunda Ebû Hanîfe'nin dil ile ikrarı itibara almasında etkili olan neden, imanın insanın iç âlemiyle ilgili bir husus olması ve

41 Sahnûn, *Müdevvene*, VI, 308.

42 Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-Ekber*, s. 70; Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye*, s. 73; Tahâvî, *el-Akîdetü'l-Tahâviyye*, s. 21.

43 Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, s. 14.

bu nedenle imanın tam olarak anlaşılamayacağı fikrine sahip olmasıdır. Ayrıca onun bu görüşünde, İslam bilginleri tarafından benimsenen; “dış görünüşe, zahire göre hüküm verip gizli hususları Allah’a havale etme” kuralının etkili olduğu da düşünülebilir.

Kişinin iman sahibi olup olmadığını sadece dil ile ikrarına göre belirleyen Ebû Hanîfe, bu konuda başka kriterleri; örneğin ibadetleri yapmak, büyük günah işlemek gibi hususları dikkate almamaktadır. Ebû Hanîfe’yi böyle bir görüşü benimsemeye iten temel saik; imanı amelden bağımsız olarak ele alması, amelin imandan bir cüz olmadığı fikrini kabul etmesidir.⁴⁴

İmanın tespiti konusunda Ebû Hanîfe’nin amellere itibar etmeyip sadece dil ile ikrarı yeterli gören görüşüyle, faile kısâs cezasının sadece silah veya silah hükmünde olan aletlerin kullanıldığı eylemler sonucunda verilebileceğini ifade eden görüşü, kanaatimizce benzerlik göstermektedir. Nitekim Hanefî doktrininde, insanın iç âlemiyle ilgili olan kasta ancak onu gösteren bir alametle vakıf olunabileceği belirtilmiştir.⁴⁵ Bu da eylemde silah veya silah hükmünde olan delici veya kesici nitelikteki aletlerin kullanılmış olması, şeklinde ifade edilir.⁴⁶ Ebû Hanîfe’ye göre faile kısâs cezasının uygulanmasında sadece bu husus dikkate alınmakta; kişinin bedeninde hayatî bir bölgeye vurulması, mağdûra yönelik darbelerin sayısı, şiddeti, diğer öldürücü aletlerin kullanımı vb. hususlar itibara alınmamaktadır.

Ebû Hanîfe’nin, iman ve kastın tespiti hususunda diğer mezhep imamlarından farklı bir metot benimsediği söylenebilir. Zira diğer mezhep imamları -İmam Malik, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel- ameli, iman tanımında zikretmişler ve ameller nedeniyle imanın artıp eksileceğini belirtmişlerdir.⁴⁷ Onlar imanı sadece dil ile ikrardan ibaret görmeyip ameli imanın kapsamında incelerken; kastın tespiti için de benzer şekilde sadece eylemde kullanılan silahın niteliğini değil, başka birtakım kriterleri de dikkate almışlardır.⁴⁸

Metotlarından anlaşıldığı kadarıyla diğer üç imam, iç iradeyi hiçbir şekilde vakıf olunamayacak bir husus olarak görmemekte ve birtakım ölçüler yardımıyla bunun ortaya çıkarılabileceği kanaatini paylaşmaktadırlar. Diğer taraftan, imanın tespiti hususunda Ebû Hanîfe’nin⁴⁹ ve onun amde ilgili görüşlerini açıklayan Cessâs’ın ifadelerinden⁵⁰ anlaşıldığı kadarıyla Ebû Hanîfe, iç iradenin hiçbir şekilde bilinmeyeceği kanaatindedir ve bunun yerine somut, kesin, objektif bir ölçüyü

44 Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, s. 14; Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye*, s. 73.

45 Merginânî, IV, 158; Zeylâi, VI, 98; İbn Hümâm, X, 205; Tûri, VIII, 329; İbn ‘Abidin, VI, 527.

46 Şeybânî, *Mebûsât*, IV, 394; Tahâvî, *Muhtasar*, s. 232; Kudûri, *Muhtasar*, s. 184; Serahsî, *Mebûsât*, XXVI, 59; Merginânî, *Hidâye*, IX, 158; Zeylâi, *Tebyinü'l-Hakâyik*, VI, 97; Tûri, *Tekmile*, VIII, 327; *el-Fetâvâ'l-Hinddiyye*, VI, 2.

47 İbn Hanbel, *Sünne*, s. 41; s. 81; İbn Abdilber, *İntikâ*, s. 69; s. 135; Lâlekâi, *Şerh*, IV, 913; Seffârîni, *Levâmi*, I, 416.

48 “Diğer Mezheplerde Kastın Tespiti” başlığına bkz.

49 Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-Ekber*, s. 70; Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye*, s. 73; Tahâvî, *el-Akîdetü't-Tahâviyye*, s. 21.

50 Cessâs, *Şerh*, I, 339.

ikame etmektedir. Ancak imanın tespiti hususunda dil ile ikrar ve kastın tespitinde silah veya silah hükmünde olan aletlerin kullanımı tek ölçü kabul edildiği andan itibaren, iman ve kastın merkezî konumu kaybolmakta; bunun yerine ölçü alınan hususlar ön plana çıkmaktadır. Aslında kısâsın uygulanması hususunda dikkate alınan ölçünün failin öldürme kastı değil eylemde kullanılan aletin niteliği olduğunu açık şekilde belirten Cessâs, bu hususu teyit etmiştir. İman konusunda Ebû Hanîfe'nin dil ile ikrarı itibara alan görüşü; diliyle mümin olduğunu söyleyen kişinin, böyle olmasa dahi, mümin olarak kabul edileceği⁵¹ fikri de kanaatimizce aynı hususa işaret etmektedir.

Ebû Hanîfe'nin iman konusunu, herkesin anlayacağı ve dil ile ikrar eden herkesi mümin kimliği içine alacak şekilde çözüme kavuşturmasının arka planında, İslam toplumunu çok tehlikeli tartışma ve kavgalardan (günahları sebebiyle fertleri tekfir edip onlarla savaşa girişen Haricîler örneğinde olduğu gibi) uzak tutma çabasının bulunduğu söylenebilir. Burada getirilen bakış açısı, ferdin ve toplumun yararınadır. Aynı şekilde kastın tespitinde de, suçlunun yararına olmak üzere, ağır bir ceza olan kısâsın mümkün olduğu ölçüde düşürülmeye (kısâsın şüphelerle düşürülmesi kuralının gereği olarak) çalışıldığı söylenebilir. Zira sadece silah veya silah hükmünde olan aletlerin kullanımı halinde faile kısâs cezasının uygulanabileceği prensibi, kısâsın uygulama alanını daraltmıştır.

Ebû Hanîfe'nin amd tanımı kısâsın uygulama alanını önemli ölçüde daraltırken, diğer taraftan öldürme kastının bulunmadığı bazı eylemler nedeniyle faile kısâs cezasının tatbiki de söz konusu olmuştur.⁵² Bu husus, cezaî mesuliyetin tespitinde maddî unsura göre hüküm vermenin yanıltıcı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, Ebû Hanîfe'nin iman konusunda benimsediği tavrın İslam ümmetinin yararına olduğu; kısâsın uygulanması hususunda, sadece eylemde kullanılan aletin niteliğine göre hüküm vermesinin ise tenkîde açık olduğu söylenebilir. Bu noktada diğer mezheplerin benimsemiş olduğu yolun, yani birden çok ölçüye başvurma metodunun, hukuk mantığı açısından daha doğru olduğu kanaatindeyiz.

SONUÇ

İslam âlimleri, günümüzde yerleşmiş olan uygulamadan farklı olarak belli bir alanda uzmanlaşma metodunu benimsememiş; bunun yerine dini ilimlerin birçok alanıyla meşgul olmuşlardır. Böylece, bir taraftan ibadetten muâmelât ve ceza hukuku bahislerine kadar birçok meseleyi fıkıh adı altında incelerken; diğer taraftan fıkıhın yanında kelim ve diğer İslamî ilimleri de ele almışlardır. İslam âlimlerinden Ebû Hanîfe, fıkıh alanında çok önemli talebeler yetiştirip birçok mevzuda hukukî

51 Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, s. 14.

52 Tahâvî, *Muhtasar*, s. 235; Cessâs, *Şerh*, III, 348; Serahsî, *Mebûs*, XXVI, 128; Merginânî, *Hidâye*, IV, 159; 188; Kâsânî, *Bedâi*, VII, 234; Bâbertî, *İnâye*, X, 411-412.

görüşler ortaya koyarken, aynı zamanda kelam konularıyla da ilgilenmiş ve bununla ilgili eserler vermiştir. Bu bağlamda, Ebû Hanîfe'nin el-Fıkhu'l-Ekber olarak isimlendirdiği eserinde kelam konularından biri olan imanı tespit hususunda takip ettiği metotla, fıkhıta kastın belirlenmesi noktasında izlediği yöntem arasında ilişki kurulabileceği kanaatindeyiz.

Ebû Hanîfe'nin imanın tespiti hususunda sadece dil ile ikrarı temel ölçü kabul etmesi ile kastın tespitinde sadece silah veya silah hükmünde olan aletleri temel kriter kabul etmesi arasında benzerlik göze çarpmaktadır. Aynı şekilde Ebû Hanîfe'nin bir eylemin amd kapsamında yer alması hususunda, suçun işleniş biçimi ve darbelerin sayısı-şiddeti gibi hususları itibara almayan görüşüyle; imanın tanımında amel kavramına yer vermeyip ibadet vb. hususların icrasını imandan ayrı olarak değerlendirmesi arasında ilişki kurulabileceği kanaatindeyiz. Bunun yanında, kafir olan bir kimsenin, diliyle mümin olduğunu söylemesi halinde mümin olduğunun kabul edilmesiyle; öldürme kastı olmayan bir kimsenin elinde silah bulunması halinde bu eylemin amd kapsamında değerlendirilmesi arasında benzerlik bulunmaktadır. Sonuç olarak Ebû Hanîfe, iman ve kast gibi insanın iç âlemiyle ilgili hususları birtakım ölçüler yardımıyla tespit etmek yerine, bunlara işaret eden objektif bir kriteri dikkate aldığı ve hükümleri buna göre verdiği görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Aydın, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Literatüründe Öldürme Suçunun Maddî ve Manevî Unsurlarıyla İlgili Kavramların Gelişimi* (Hicrî 4-9. Asırlar), (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2013).

Bâbertî, Ekmelüddin Muhammed b. Mahmûd, *el-'Înâye Şerhu'l-Hidâye*, y.y., Matba'atü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1389/1970 (Birlikte: İbn Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. 'Abdülvahid b. 'Abdülhamîd, *Şerhu Fethi'l-Kadir*/ Sadî Çelebî, Sadullah b. 'Îsâ, *Hâşiye 'ale'l-'Înâye*).

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi'us-Sahîh*, İstanbul: Dârü't-Tibâ'ati'l-'Âmire, 1315.

Buhûtî, Şeyh Mansûr b. Yûnus b. Selâhaddîn el-Hanbelî Buhûtî, *Şerhu Müntehe'l-İrâdât*, y.y., t.y.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Hanefî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, (I-III), y.y., Dârü'l-Fıkr, t.y.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. 'Ali er-Râzî el-Hanefî, *Tahkiku'l-Cüzû's-Sâlis min Şerhi Muhtasari't-Tahâvî li'l-Cessâs*, Muhammed 'Abdullah Han (thk.), y.y., Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ, 1415.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Kitâbü's-Sünen = Sünenü Ebû Davud*, Muhammed 'Avvâme (thk.), Cidde: Dârü'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1998/1419.

Ebû Hanîfe, İmâm-ı A'zam Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *el-'Âlim ve'l-Müte'allim el-Fikhü'l-Ebsat, el-Fikhü'l-Ekber, Risâle, el-Vasiyye*, Muhammed Zahid b. el-Hasan b. Ali Zahid el-Kevseri (talik), Kahire:el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2001 (Min türâsi'l-Kevseri ; 22).

- Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed, *Esne'l-Metâlib Şerhu Ravzi't-Tâlib*, y.y., Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.
- Erman, Sahir/Özek, Çetin, *Ceza Hukuku Özel Bölüm Kişilere Karşı İşlenen Suçlar*, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1994.
- El-Fetâvâ'l-Hindîyye, Burhanpurlu Şeyh Nizâm ve Diğerleri, Bulak: Matba'âtü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1310.
- Firûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-Mühît*, 4. bs., Mısır: Matba'atü Dârü'l-Memûn, 1938/1357.
- Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed İbn Hacer, *Tuhfetü'l-Muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, t.y.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâleddîn Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî Nemerî, *el-İntikâ' fî Fezâilîs-Selâseti'l-Eimmeti'l-Fukahâ*, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1997/1417.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer, *Reddü'l-Muhtâr*, y.y., Matba'atu Mustafâ el-Bâbi el-Halebî, 1386/1966 (Birlikte: Haskefi, Âlâeddîn Muhammed b. Âli b. Muhammed Dimaşki, *Dürrü'l-Muhtâr*).
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu's-Sünne*, Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel (Der.), Muhammed b. Saîd b. Sâlim el-Kahtânî (thk.), 4. Baskı Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003/1424 .
- İbn Hümâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamîd, *Şerhu Fethi'l-Kadir*, y.y., Matba'atu Mustafâ el-Bâbi el-Halebî, 1389/1970 (Birlikte: Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd, *el-İnâye Şerhu'l-Hidâye/Sâdi Çelebî, Sadullah b. İsâ, Hâşiye 'ale'l-İnâye*).
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed, *el-Mugnî*, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, t.y.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebe'î el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, Delhi: el-Matbau'n-Nizâmî, 1905.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Âli el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrût: Dâru Sadır, t.y.
- İbn Müflih, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed, *Kitâbü'l-Fürû*, Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1388/1967.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alâeddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî, *Bedâi'us-Sanâi' fî Tertibi's-Şerâi'*, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2. bs., 1402/1982.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed, *Muhtasarü'l-Kudûrî*, Kâmil Muhammed 'Uveydâ (thk.), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997/1418.
- Lâlekâî, Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasan b. Mansûr et-Taberî, *Şerhu Usûli İtikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa mine'l-Kitâb ve's-Sünne ve İcmâi's-Sahâbe ve't-Tabiîn min Ba'zihim*, Ahmed b. Sâd b. Hamdân el-Gâmîdî (thk.), Riyâd : Dâru Taybe, 4. Baskı, 1416/1995.
- Meran, Necati, *Yeni Türk Ceza Kanununda Kişilere Karşı Suçlar*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005.
- Merdâvî, Ebü'l-Hasan Âlâeddîn Âli b. Süleymân b. Ahmed, *el-İnsâf fî Marîfeti'r-Râcih mine'l-Hilâf alâ Mezhebi'l-İmâmî'l-Mübeccel Ahmed b. Hanbel*, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1377/1958.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasan Burhâneddîn Âli b. Ebî Bekr, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedâi*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâbüri Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Muhammed Fuâd Abdülbâkî (thk), Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1955/1374-1956/1375.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Mûrî, *Sahihi Müslim bi-Şerhi'n-Nevevi* = *el-Minhac fi Şerhi Sahihi Müslim b. Haccac*, 2. Baskı, Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, 1972/1392.

Otaç, Cengiz, *Genel Hükümlerle Bağlantılı Olarak Kasten İnsan Öldürme Suçları*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2009.

Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Ensârî, *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1404/1984 (Birlikte: Şebrâmellisî, Ebû'z-Ziyâ Nûruddin Ali, *Hâşiye alâ Nihâyetü'l-Muhtâc/ Magribî*, Ahmed b. 'Abdürrazzâk b. Muhammed, *Hâşiye alâ Nihâyetü'l-Muhtâc*).

Seffârîni, Ebû'l-Avn Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Sâlim, *Levâmiü'l-Envârî'l-Behiyye ve Sevâtîü'l-Esrârî'l-Eseriyye li-Şerhi Dürretü'l-Mudiyye fi Akideti'l-Fraki'l-Marziyye*, Dımeşk: Müessesetü'l-Hâfikîn, 2. Baskı, 1982/1402.

Sahnûn, Abdüsselâm b. Sa'îd Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.

Semerkandî, Ebû Bekr 'Alâeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, Beyrût: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1984.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*, Kâhire: Matbaatü's-Sa'âde, 1324-1331.

Şâfi'î, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs, *Kitâbü'l-Üm*, Dâru'l-Ma'rife, t.y.

Şeybânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Ferkad el-Hanefî, *Mebsût*, Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (thk.), Karaçi: İdâretü'l-Kurân ve'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, t.y.

Şirbînî, Şemseddin Hatîb Muhammed b. Ahmed Kâhirî, *Mugni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.

Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâmet el-Ezdî, *Muhtasariü't-Tahâvî*, Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (thk.), Kâhire: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1370.

Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâmet el-Ezdî, *Metnu'l Akideti't-Tahâviyye*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1995/1416.

Tûrî, Muhammed b. Hüseyin, *Tekmiletü Bahri'r-Râik*, VIII. c., Kâhire: el-Matba'atü'l-İlmiyye, 1311 (Birlikte: İbn Nuceym, Zeynuddin el-Mısrî, *el Bahru'r-Râik Şerhü Kenzi'd-Dekâik/ İbn 'Abidin*, Muhammed Emin b. Ömer, *Minhatü'l-Hâlik ale'l-Bahri'r-Râik*).

Yüksel, Turgut, *Yaralama, İntihara Yönlendirme, İşkence ve Eziyet Suçları*, Kazancı Hukuk Yayınevi, İstanbul, 2007.

Zebîdî, Ebû Bekr b. 'Ali b. Muhammed el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-Neyyire alâ Muhtasari'l-Kudûri*, y.y., Dâru'l-Hayriyye, t.y.

Zeylaî, Fahreddin Osman b. 'Ali b. Mihcen, *Tebyinu'l-Hakâyık Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Bulak: Matba'atü'l-Kübra'l-Emiriyye; 1314 (Birlikte: Şelebî, Şihâbüddin Ahmed, *Hâşiye 'alâ Kenzi'd-Dekâik*).